

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунң Хөндөлөн
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни

өөредилге талазы-биле

директорнун

оралакчызы

/Ооржак С.К./

« 28 » 08 2024 ч

Бадылааны

Хөндөлөн муниципалдыг

бюджеттиг ортумак

ниити билиг школазынын

директору

/Кенден-оол В.К./

Дужаал № 93

« 28 » 08 2024 ч

8-ки (сески) класска
тыва чогаал эртеминге
ажылчын программа
2024-2025 өөредилге чылы

Неделяда 2 ш
Бүдүн чылда: 68 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыпбайовна тургускан

Хөндөлөн 2024

Тайылбыр бижик

8-ки класстын тыва чогаал эртемийн өөрөдйлге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөрөдйлгениң 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн чижек өөрөдйлге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөрөдйлге номнарынга дүүштүр кылдырган. Кызыл 2021 ч.

Ажылдаар өөрөдйлге ному: М.А. Кужугет, Л.Х. Ооржак Тыва чогаал. 8 класс. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2022. – 320 ар.

Төрээн чогаал эртемийн өөрөдйлгениң ФКӨС негелделери-биле түңнелдери:

Сагыш-сеткил делегейин хевирлээринге хөй талалыг салдарлыг төрээн (тыва) чогаал эртемийн өске эртемнер-биле холбаштырып өөрөдйлү үстүндө салдырган сорулганы чедип алырынга дээштиг. Төрээн (тыва) чогаал эртемийн өөрөдйлгенинң түңнелдери предметтиг, метапредметтиг база бот- тускайлаң бооп илерээр.

Бот-тускайлаң түңнелдер төрээн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонуургалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып шыдаар; өг-бүлө, хөй-ниити база күрүне чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагып чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, эпиг-чөптүг аажы- чаңныг кижиниң хевирлеттингенин база төрээн (тыва) чогаалга өөрөдйлгөн билииниң деңнелин илередир.

Предметтиг түңнелдер төрээн (тыва) чогаалга өөрөдйлгөн бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш о.ө.) шингээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын деңнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчунуң хевирлеттингенинң түңнелин илередир; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалынга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээн тодарадыр.

Метапредметтиг түңнелдер билиг шингээдириниң бот-хуу ажил- чорудулгазын углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунуң туружун, үзел-бодалын камгалап билир, өөрөдйлгени төрээн (тыва) чогаал эртемийнден дашкаар шингээдип өөрөдйлгенин, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш ооң төөгүзүнүң үе-чадаларының онзагай демдектерин, чогаал сайгарылгазын улустуң аас чогаалы, эрте- бурунгу түрк бижиктиң тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын тодарадып, бүгү эртемнерни чергелештир шингээдип өөрөдйл арга, мергежилдерни билирин тодарадыр.

8-КИ КЛАССТЫ ДООЗУП ТУРА, ӨӨРЕНИКЧИНИНҢ ШИНГЭЭДИРКОЛ БИЛИГЛЕРИ БОЛГАШ МЕРГЕЖИЛДЕРИ

Предметтиг түңнелдер

Өөрөдйлчилер шингээдип алыр:

- кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;
- символиктиг оворларның делгем ужур-утказын тодарадып билир;
- «Чөөн чүк», «эр сөс», тоожукчу маадыр болгаш оон-даа өске таваржы бээр билиишкиннерниң утказын сайгарып билир;

- авторнуң чогаал бижиир бот-тускайлаң аянын, дылының онзагайын билир;
- дылдың чурумалдыг аргаларының чогаал темазын болгаш идеязын тодарадырынга салдарлыын билир;
- чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билир;
- сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренир;
- нарын, философчу уткалыг чогаалдарның идеялиг утказы-биле ажылдап билир;
- угаап боданырын сайзырадыр;
- чогаалдарда өөредиглиг чугааларның идеялиг утка илередиринге база теманы бадыткалдыг ажыдарынга салдарлыын тодарадып билир;
- чагыг, сургаал сөстөргө даянып, чиге, тода аас болгаш бижимел харыыларны берип билир;
- чогаал темазынга даянып, ханы угаадыглыг, сайгарылгалыг чугаага киржир, бодалдарын хостуг илередип билир;
- чогаалчының чогаадыкчы ажыл-ижи, амыдыралдың чидиг айтырыгларынче көрүжү, бот-хуунуң туружун илередирин билир;
- авторнуң стили, чогаалдың дылы болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыр;
- чогаал жанрларынга дүүштүр оларның онзагайларын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып шыдаар;
- чогаалга хамаарышкан теориялыг терминнер, билииш-киннерни билир;
- символиктиг овур-хевир деп билиишкинни боттарының деңгели-биле сайгарып шыдаар;
- детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын тодарадырынга салдарын тодарадып билир;
- чогаалдың аас чогаалдан үндезинниг харылзаалыын билир;
- чогаалда болуушкуннарны төөгүлүг үе-биле чергелештирбодунуң билип турары-биле сайгарып билир;
- тыва дылче очулдурган чогаалдар дугайын билир;
- комментарийлиг номчулганы күүседип билир;
- чогаалдың композициязын сайгарып шыдаар;
- чогаалдың адының, эпигравының идеялиг утказын тодарадыпшыдаптар;
- уран чүүлдүң бүгү хевирлери-биле чогаалды чергелештир шиңгээди билир;
- төрөөн чер, төрөөн дыл, төрөөн чон дугайында чогаалдарны өөрөнгенин аайы-биле бөлүктөп, сайгарып билир;
- ава дугайында чогаалдарның идеязын амыдырал болгаш чогаалдан алган бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билир;
- 3. А. Намзырай болгаш өске-даа херээжен чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын билир;
- мөзү-шынар темазында бижиттинген чогаалдарның өөредиглиг, кижизидилгелиг салдарын илередип билир;
- чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шиңгээди, бот-тускайлаң ажылдап билир;
- аянын номчулганың негелдезинге дүүштүр (монолог, диалог, рольдап) номчуурун билир;
- элээдилер делегейинде, өг-бүлө болгаш ниитилелде көдүртүнүп турар чидиг

социал айтырыгларга хамаарышкан чогаалдарны сайгарып, бот-хуузунуң көрүжүн чиге, тода тайылбырлап билир;

- угаап-боданышкынныг болгаш өске-даа угланыш- кыннарлыг бижимел ажылдарны күүседип билир;

- аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонуургап, дыңнап, сайгарып билир;

- библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билир.

Өөреникчи шиңгээдип ап шыдаптар аргалыг:

- кижиниң мөзү-шынарының болгаш эстетиктиг көрүжүнүн хевирлеттинеринге уран чүүлдүн бир хевири чечен чогаалдың салдарын тайылбырлап билир;

- чурттун төөгүзү болгаш чогаалчының чогаадыкчы ажыл- ижиниң аразында харылзаалыын шиңгээдип алыр;

- литературлуг дүрүм, терминнер болгаш билиишкиннерге хамаарышкан сөстөрни мөзү-шынар болгаш эстетикага дүүшкен чидиг айтырыгларны шиитпирлээринге чогумчалыг ажыглаар;

- бойдус чурумалы (пейзаж) тема болгаш идея ажыдарының чепсээ дээрзин шиңгээдир;

- новелла жанрының онзагай талаларын илередип билир, ында композиция тургузуун, дылдың чурумалдыг ажыглалының база өске-даа аргаларның чогаал маадырларының иштики делегейин билип алырынга салдарын тодарадып билир;

- тыва литератураның тургустунуп, хөгжүп эгелээн чылдарында тыва чогаалчыларның шии жанрының хевирлериниң сайзыраарынга салдарын каксы билир;

- либретто жанрының онзагайын тодарадып билир, улустун аас чогаалының ук хевирниң сайзыраарынга ужур-дузанын билир;

- очерк жанрының онзагайын тодарадып билир, ук жанрда бижиттинген чогаалдарны билир;

- чечен чогаалдарның мөзү-шынар болгаш ниитилелде чөптүг эвес айтырыглар шиитпирлээринге салдарлыын тодарадып, чогаалдарның теманын илередип билир;

- кижилер аразында янзы-бүрү харылзааларны ажыдарынга чечен чогаалдың салдарын ажыдып билир;

- мөңгө үе, сагыш-сеткилдин арыы, үе маңы дугайында угаапбоданып билир;

- чогаалдарның төрүттүнген чылдагааннары, төөгүзү-биле ажылдап билир, херек кырында амыдыралда бар маадырларның чуртталгазы-биле таныжар;

- чоннун амыдыралчы көрүжүн аас чогаалы, фольклор дузазы- биле тодарадып билир;

- сюжет болгаш композиция дугайында билигни билир;

- чогаал аттарының, ооң иштинде овур-хевирлерниң символиктиг ужур-утказын билир.

Тема	шагы	Өөреникчилерниң күүседир ужурлуг кол-колажыл-чорудулгазы
	1	Кижиниң иштики делегейин база долгандыр делегейни шинчилээриниң уран аргазы – чечен чогаал, ол уран чүүлдүң бир хевири дээрзин илередири. Чечен чогаалдың кижиниң мөзү-шынарының, эстетиктиг көрүжүнүң хевирлеттинеринге, угаан- бодалының делгемчииринге салдарын билири. Уран сөстүң мөзү-шынар, эстетиктиг көрүш, угаан-бодал сайзырадыр күштүг талаларын билири. Ниитилелдин болгаш чогаалчының чогаадыкчы көрүжүнүң аразында харылзаалыын тодарадыры
Тандым турда, таңдаш-ла мен		
Сарыг-оол С. А. «Улуг-Хемим» Чогаал теориязы: шүлүглел	4	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Лириктиг маадырның омур-хевири болгаш Улуг-Хемниң чурумалын көргүскениниң онзагайын сайгарып ажылдаары, оларның чогаал идеязын илередиринге салдарын тодарадыры. Шүлүглелдин композициязы-биле ажылдаары. Лириктиг маадыр болгаш хем чурумалын өске чогаалчыларның ажылдарын деңней сайгарып ажылдап билири. Чогаалчының ажылдарында төрөөн чериниң төөгүзү, сайзыралы-биле холбаалыг онзагайын тодарадыры. Өөрөнгөн литература теориялыг терминнер, билиишкиннерни билири. Чогаалды шээжи-биле аяанныг номчууру
Кюнзегеш Ю. Ш. «Дыт»	2	Дылдың чурумалдыг аргала-рының чогаалга салдарын тодартпышаан, чогаал сайга-рылгазын күүседир. Кижиле бойдустуң быжыг харылзаалыын, шүлүктүң философчу утказын билири. Лириктиг маадырның омурунга, ооң бот-хуунуң иштики чугаазынга үнелел бээри. Бодунуң билип турары-биле, мөзү-шынар, чарашты хүлээпалыр дугайында айтырыгларны сөзүглелден бадыткалдыг чижектерлиг илередип билири
Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүң кижизи мен»	2	«Чөөн чүк» деп билиишкинниң делгем утказын чогаалчының ажыглаанын тодарадып билири. Символиктиг омурларның ужур-утказын илередири. Шүлүктүң темазы болгаш идеязын тодарадырынга шүлүктүң бижиттинген аяныныңонзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының салдарлыын билири. Чогаалды шээжи-биле аяанныг номчууру
Доржу М. Б. «Даг эзири»	1	Амыдыралдың үнезин илереткениниң онзагайын, чогаалда көдүртүнгөн чидиг айтырыгны чогаал сөзүглелинге даянып тодарадып билири. Новелланың темазынболгаш идеялиг ужур-утказын тодарадыры. Маадырларның, ачаның болгаш эзирниң омур-хевирлерин

		чергелештир сайгарып билири. Символиктг овуларның ужур-утказын тодарадып билири. Улугларның өөредиглиг чагыгларын сактып ап, хүлээп билири. Тыва литературада новелла жанрының сайзыралынга чогаалчының үлүүн илередип билири
Сүрүн-оол С. С. «Ырла, Хемчик»	2	Чогаалды аянның номчууру. Шүлүктүң темазы болгаш идеязын тодарадырынга авторнуң овурунун салдарын тодарадып билири. Чогаалдың бижиттинген аянының онзагайын, дылдың чурумалдыг аргаларының идеялиг салдарлыын сайгарып билири
Кенин-Лопсан М.Б. «Хүттүң ужары»	1	Шүлүктүң тургузуунун онзагайын, уран чурумалдыг аргаларының дээштиин, идея ажыдарынга салдарлыын тодарадып билири. Лириктиг маадырның овурун база Хүт ужарының чылдың аңгы-аңгы үелеринде дылдың чурумалдыг аргалары-биле илереткенин тодарадып билири. Хүт чурумалын болгаш кижиниң иштики сеткилин деңнелгелиг сайгарып билири
Кудажы К-Э. К. «Таңды кежиин»	4	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын, оон композициязын, дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглаанының онзагайын идея ажыдарынга ажыглаанын тодарадып, сайгарып билири. Чолдак-Кадай болгаш Көк-Кадай кырган-авайларның өөредиглиг чугааларының чогаалдың идеялиг утказын, темазын ажыдарынга салдарлыын тодарадып билири. Маадырларның иштики делегейин чогаал сөзүглелинге даянып, ажыдып билири. Чоннуң ёзу-чаңчылдарын шиңгээдип, амыдыралга ажыглап чоруурунга, дириг амытаннарга хумагалыг болурунга кижизиттинери. Чогаалга план тургузуп билири база план ёзугаар эдерти чугаалап билири
Байсалова З. С. «Тайга ээзи»	2	Чогаалдың аас чогаал-биле харылзаалыын, үндезинниин тодарадып билири. Сөзүглел-биле ханы ажылдап өөренири. Чогаал темазынга даянып, ханы, сайгарылгалыг угаап боданып чаңчыгары, бодалдарын хостуг илередип билири. Чагыг сөске даянып, философчу угаап боданырын сайзырадыры, аас чугаага бодалды бадыткалдыг, чиге чугаалап өөрениринге чаңчыгары. Тоожукчу маадыр болгаш «эр сөс» деп билиишкинни деңнелгелиг тайылбырлап билири. Чогаалдың дылы, авторнуң стили болгаш дылдың чурумалдыг аргаларының онзагайын тодарадыры
Намзырай З. А. «Дуруяалыг-Шөл»	1	Шүлүктү аянның номчууру. Шүлүк чогаалының онзагайын сайгарып чаңчыгары. Идеяны илередириниң аргаларын билири. Чогаалдарны деңней сайгарып өөрениринге чаңчыгары. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Аңгы-аңгы чогаалчыларның бойдус темазынга бижиттинген чогаалдарын сайгарарынга идепкейлиг киржири

Тараам турда, тодуг-ла мен		
Кудажы К-Э. К. «Тараа»	3	Чогаал адының, эпиграфтың идеялиг утка илередиринге салдарын сайгарып билири. Чогаал маадырларының аразында харылзаалар, чогаалда болуушкун, девискээр дугайында билигни шингээди, бот-тускайлаң ажылдап билири. Суваңның овур- хевирин то-дарадып, ада кижизидилге дугайында чугаа тургузуп билири. Найырал темазын чырытканын илередири. Сөс-биле ажылдап өөрениринге чаңчыктылары. Чогаалга план тургузуп, долу азы шилилгелиг сайгарылга кылыры. Аас, бижимел ажылдарны күүседип чаңчыгары
Неверов А. С. «Аъштыг-чемниг Ташкент хоорай» (6-гы класстан уланчызы)	1	Чогаалдың кижизидикчи сал-дарын тодарадып билири. Сөзүглелде кижилерниң шы- дамык, турум, быжыг туруштуг, харысалгалыг аажы-чаңныг болурун чырытканын тодарадыры. Чогаалчы дугайында медээлер-биле бот-тускайлаң таныжып билири. Мишка Додоновтуң овур-хевиринге үнелел бээри
А.Үержаа «Ажыл»	2	Шүлүктүң идеялиг утказын тодарадып, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын болгаш дылдың уран чурумалдыг аргаларының ажыглалын илередип билири. Сөс, ооң утказының ханы, делгемин илередип билири. Чогаалдың кижизидикчи салдарын сөзүглелге даянып, тодарадып билири. Чогаалчы дугайында медээлер чыып, бот-тускайлаң ажылдап билири. Авторнуң көрүжү, авторнуң туружу деп билиишкин-биле ажылдап өөренири. Угаап-боданыышкынныг бижимел ажылды күүседип билири
Кудажы К-Э. К. «Кымыскаяк- тар»	1	Чогаалдың темазын болгаш идеязын тодарадыры. Дылдың чурумалдыг аргаларыныңчогаал идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Кижичурттуг, куш уялыг		
Көк-оол В. Ш. «Самбажык»	5	В.Көк-оолдуң чогаадыкчы ажыл-херээ-биле таныжып, билип алыры. Чогаалда болуушкуннарның төөгүлүг үндезинниин тодарадып билири. Тывага аңгы демиселин, чоннуң коргуш чок маадырлыг чоруун шииде көргүскениниң онзагайын тодарадып билири. Маадырлар болгаш оларның иштики делегейи, улустуң аас чогаалы-биле харылзаалы деп билиишкиннерни сайгарып билири. Шии чогаалын рольдап номчуурунун аянын шингээди билири. Детальдарның, бойдус чурумалының чогаалдың идеялиг утказын көргүзеринге салдарын тодарадып билири. Шии жанрынга хамаарышкан теориялыг терминнер, билиишкиннернибилири. Чогаал маадырларынга аас, бижимел үнелел берип билири. Чечен чогаалдың сөзүглелинге даянып, чогаалдың идеялиг утказын, чогаалчының чечен көрүүшкүнүн уран чүүлдүң өске хевирлери-биле холбаштырып сайгарып билири
Сарыг-оол С.А.	3	Номчаан чогаалының утказын, дылының чеченин, өске

		чогаалдар-биле ылгалдыгболгаш дөмей талаларын билири. Чогаалды кезектерге чарып, план тургузуп билири.
«Чечен биле Белекмаа» Чогаал теориязы. Ши дугайында билиг		Жанр талазы-биле онзагайын илередип, либретто деп билиишкинни тайылбырлап билири. Дылдың чурумалдыг арга-ларының чогаалда салдарлыын, улустуң аас чогаалы-биле холбаалыын сайгарып билири. Чогаалды рольдарга хуваажып, аянный номчууру. Чогаалдың утказынга дүүштүр диалог болгаш монолог чугааны тургузуп билири. Тыва улустуң чаңчылдарын көргүскениниң кижизидикчи дээштиин илередири. Р. Д. Кенденбильдин «Чечен биле Белекмаа» деп операзы-биле онлайн хевирге таныжары: vk.com/video-59838956_456239616
Шиллер Ф. И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл»	1	Шиллерниң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныжары. Шииниң темазын, идеязын тодарадып билири. Чогаалдың сюжедин аас-биле дамчыдып билири (план ёзугаар долу азы шилилгелиг). Чогаал сюжединиң төөгү-биле харылзаалыын тодарадып, тыва чогаал-биле деңней сайгарып билири. Библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
А. Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннуң чагыы»	2	Авторнуң чогаадыкчы намдары-биле делгем таныжары. Чогаалдың аас чогаалы-биле холбаазын илередири. Кускуннуң символиктиг овурун чогаалда ажыглаанының онзагайын билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың тема болгаш идея илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Философчу уткалыг чогаалдың кол бодалын бадыткалдыг чижектерлиг илередип өөренири. Чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгны, чагыг бүрүзүнүң символиктиг утказын тодарадып билири. Чогаалчының хууда чогаадыкчы стилин бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып билири
Өлчей-оол М. К. «Төлөвир»	2	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры. Чогаалда мөзү-шынар айтырыын көдүргени болгаш ону номчукчуга таныштырганының онзагайын сайгарып билири
М. Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук» Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар	3	Тоожунуң идеялиг утказының ханызын, темазының чугулазын илередип билири. Чогаалдың жанрының онзагайын бадыткалдыг чижектер-биле тодарадып билири. Чогаалды төөгүлүг хүннер-биле Тыва литературада барымдаалыг чогаалдар-биле таныжылга
Дикий Церинг «Мээң оглум Далай-лама»	2	Очулга чогаалдар-биле таныжылга. Кол маадырларның омур-хевиринге үнелел бээри. Делегейниң чоннарының мөзү-шынар кижизидилгезинге, иштики сагыш-сеткил хевирлээринге, делегей чергелиг чидиг айтырыглар: тайбың чорук, бойдус камгалалы дээш о.ө. XIV Далай-лама башкының салдарлыын тайылбырлап билири. Библиотека болгаш Интернет-курлавырлар-биле ажылдап билири
Авай, авай, авайымны		
Сарыг-оол С.А.	1	Чечен чугааның темазын болгаш идеязын тодарадыры.

«Херээжен»		Авторнуң туружун, бодалын, сагыш-сеткилин тодарадып билири. Шүлүктүң тургузуунуң онзагайын тодарадыры, чоннуң ырызы бооп чоруурун билири. Аңгы-аңгы чечен чогаалдарда болгаш уран чүүлдүң өске хевирлеринде
Сарыг-оол С. А. «Авамның ынак оглу»	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры. Орус, тыва чоннар аразында найырал темазын ажытканының, чогаалдың бижиттинген аянын, дылын бот-хуузунда азы демнежиپ сайгарып билири. Кол маадырларның овур-хевиринге үнелел бээри. Чогаалда портрет, детальдарның идеялиг утка илередиринге ужур-утказын илередип билири. Шүлүктүң композициязының онзагайын сайгарып билири. Шүлүктү шээжи-билеаянныг номчууру
Пушкин А.С. «Тураскаал»	1	Лириктиг чогаалды сайгарып билири. Шүлүкчү болгаш шүлүк деп темага хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илередип билири. <i>Шүлүкчүнүң туружу, сөстүң күжү</i> болгаш уран чечен чогаалдың дээштии деп билиишкиннерни сайгарып билири. Тыва дылче очулгада дылдың чурумалдыг аргаларының тема болгаш идея илередиринге салдарлыын сайгарып билири
Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу» (тоожудан үзүндү)	3	Салым-чаянныг херээжен чогаалчы Е.Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-херээ-билетаныжылга. Чогаалдың жанрын тодарадыры. Чогаалга план тургузуп билири, цитаталар ушта бижири. Тайылбырлыг номчулганы күүседир. «Талантылыг ада-ие – талантылыг ажы-төл»деп темалыг ажык чугаага киржилгелии. Эпистолярлыг жанр деп билиишкин-биле таныжылга. Чечен чогаал болгаш уранчүүлдүң өске хевирлери деп теманы тодарадып билири
Даржай А.А. «Авамга чечээм» Боодал сонет	1	А.А. Даржайның тыва литературада үнүн тодарадып билири. Ава дугайында теманы чырытканының онзагайын илередип билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязын илередиринге салдарлыын сайгарып билири. Сонет жанрының чечен чогаалдың өске хевирлеринден ылгап билири. Чечен чогаалдың кижизидилгелиг салдарлыын бадыткалдыг чижектерлиг сайгарып билири
Дуюнгар М. М. «Авамның тону»	2	Чогаалдың адының символиктиг ужур-утказын тайылбырлап билири. Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга чогаалдың онзагай талаларын илередип билири. Идеялиг утка илередиринге портрет, деталь болгаш дылының уран чурумалдыг аргаларының салдарын билири. Чогаалда ханы, философчу утканы шингээдири, сайгарып билири. Бодалдарын дыңнакчыга чедингир, дес-дараалашкак, билдингир, тода чугаалап билири
Намзырай З. А. «Авам мени манап	1	Шүлүктүң темазын болгаш идеязын сөзүглелге даянып тодарадып билири, шүлүкчогаалын сайгарары.

орар»		Өөрөнгөн чогаалдарының ниити болгаш ылгалдыг талалары, онзагайынга хамаарыштыр бот-тускайлаң түңнел үндүрүп билири. Шүлүктү аянныг номчууру
Кижиге болуру чажындан		
Куулар Ч.Ч. «Шораан»	5	Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарынга авторнуң үлүг-хуузуң илередип, чогаал сөзүглелинге даянып, сайгарып билири. Тоожунуң бижиттинген төөгүзүң, кол маадырның прототивиниң, ооң амыдырал-чуртталгазының дугайың билири. Маадырның иштиги делегейин илередиринге детальдарның, бойдус чурумалының база өөредилгеге, чараш чүүлге хандыкшылының кижизидикчи салдарлыың тодарадып билири. Тыва чоннуң амыдырал дугайында философчу бодалдарының тодарап кээрин билири. Сюжет болгаш композицияны сайгарып билири
Чамыян К. Д. «Ханы дазыл»	4	Тоожунуң сюжет болгаш композициязың сайгарып билири. Чогаалда көдүртүнгөн айтырыгга авторнуң туружун илередип билири. Ниитилелде элээдилер болгаш ада-иелер аразында мөзү-шынар айтырыгларының чидиг талаларың илереткениниң чугулазың билип, боттарының хире-шаа-биле сайгарары. Кол маадырның иштиги делегейин ажыдарыңга детальдарның, бойдус чуру-малының салдарың тодарадып билири
Ооржак Л. Х. «Өңнүг кижиге»	1	Чечен чугааның темазың болгаш идеязың тодарадыры. Мөзү-шынар болгаш ниитилелде социал теманы чырыдарыңга чогаалдың онзагай талаларың илередип билири. Монолог чугааның, портрет, деталь болгаш дылының уран чурумалдыг аргаларының чогаалда ханы, философчу утканы илередиринге салдарың билири. Ава болгаш ажы-төл темазың, кижилер аразында харылзааларны көргүскениниң кижизидикчи салдарың сайгарып билири
Ховалыг А. Х-О. «Үш үнө»	1	Шүлүктүң адының символиктиг утказың сайгарып билири. Чогаалда авторнуң туружун: төрөөн черинге, чонунга база ие дылыңга ынакшылың илередип билири
Гамзатов Р.Г. «Дыл»	1	Расул Гамзатовтуң «Мой Дагестан» деп ному-биле таныжары. Шүлүктүң тема болгаш идеязың тодарадып билири. Дылдың чурумалдыг аргаларының чогаалдың идеязың илередиринге салдарлыың сайгарып билири
Түңнел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1	Аудио болгаш видео хевирлерде чогаалдарны сонуургап, дыңнап, сайгарып билир. Чыл дургузунда өөрөнгөн билиин камгалап билири. Катаптаашкын, янзы-бүрү үндезиннерден видео-материалдар көөрү. Бодунуң чогаадыкчы, улус-биле харылзажыр болгаш оон-даа өске арга, мергежилин сайзырадып, чөптүг ажыглап билири. Бодунуң болгаш эштериниң билиин үнелеп билири. Чогаал номчууруңга

		сонуургалды. Интернет четкизинде медээ-лерин сонуургаары: URL: http://tuvancenter.com/o-nas/
	68	

8-ки класска тыва чогаалга календарь-тематиктиг план

№	Тема	Шагы	Онаалгазы	Ай,хүнү		капсырылгача
				план	факт	
Кирилде						
1	Чогаал дугайында сөс	1				
1 кезээ. ТАҢДЫМ ТУРДА,ТАҢДАШ-ЛА МЕН						
2	Степан Агбаанович Сарыг-оол С.А.Сарыг-оолдун чогаадыкчы ажил-ижин дугайында беседа. «Улуг-Хемим» деп шулуглелде кижиге болгаш бойдус дугайында ханы бодаашкыннарнын туннели.	1	Ар 12 бижимел ажыл: 1,2,3-ку эгелерден метафора, эпитет, диригжидилге, эпитеттерни ушта бижиир.			
3	Чогаалда Улуг-Хемнин куску база чайгы пейзажтары, оларнын авторга эргими, амыдыралга янзы-буру ужур-дузалыг турганы. Амгы Улуг-Хемнин эриинде чаартылгалар.	1	ЧСК.Чогаадыг « Кустун байлаа», « Улуг-Хем кузун», « Куску хогжум» шилип алыр.			
4	ЧСК. Сайгарылгалыг кичээл.Шулуглелдин уран-чечени	1	1.Чурук чуруур 2.Пейзаж аргазын ажыглаан үзүндү тып алыр			
5	Чогаал теориязы. Шулулгел дугайында билиг	1	Конспект кылыр			
6	Дыт – чернин, дээрнин, хуннун харылзаачызы. Кижинин бойдустан дыннап билер салым-чаянаны.	1	Айтырыгларга харыылаар			
7	Чугаа сайзырадылгазы. Кыска чогаадыг: «Дыт болгаш динмирээшкинниг чаъс»	1	Чедир бижиир			
8	Кюнзегеш Ю.Ш. «Чөөн чүктүң кижизимен»	1	Узунду доктаадыр			
9	«Чоон чук» деп билиишкин утказы. Авторнун омур-хевирлери, бодалдарынын солуну. Чуртунга чоргаарал илереткен чогаал.	1	Уран –чеченин сайгарар			
10	Доржу М. Б. «Даг эзири»	1	Арын 23 ,уруглар-биле деңге сайгарар			
11	Сүрүң-оол С. С. «Ырла, Хемчик»	1	Шүлүктү аянын номчуур, аялгазы-биле ырлаар			
12	ЧСК	1				
13	Кенин-Лопсан М.Б. «Хүттүң ужары»	1	Арын 26			
14	Кудажы К-Э. К. «Таңды кежии»	1	Сайгарылгалыг номчуур			
15	Тургузуу, сюжет композициязы	1	арын 32 кырган-аваларнын шеттен туттунган чугаазын аянын номчуур			

16	Чогаалдын уран чечени, тыва езу-чаңчылдарны көргүскени	1	Сайгарып номчуур			
17	ЧСК “Таңды кежии” рецензия бижиир	1	Чедир бижиир			
18	Байсалова З. С. «Тайга ээзи»	1	Арын 37			
19	Чогаалдың уран-чечени	1	ЧСК Чогаадыг “Сөглээн сөс, керткен ыяш”			
20	Намзырай З. А. «Дуруяалыг-Шөл»	1	Арын 38 сайгарып номчуур			
2-ги кезээ. Тараам турда, тодуг-ла мен...						
21	Кызыл-Эник Кыргыз Кудажы К-Э Кудажынын чечен чугааларынын база кур болгаш куруккан черлерни шингээди алыр дээш 50-60 чылдарда чоннун шимчээшкинин дугайында башкынын кыска илеткели. «Тараам турда тодуг-ла мен» деп эпиграфтын тайылбыры	1	1.Арын 39, номчуур. 2.Чогаалчы дугайында дыңнадыг белеткээр			
22	«Тараа - К. Кудажынын бирги тоожузу. Оон эгезинде болгаш соолунде кол маадыр Тарак-оолдун амгы уеде будуруп чоруур ажыл-херээн, ниитилел байдалын коргускени.	1	1.Кыска утказын дамчыдар 2.Чогаалдың эгелеринге аттар бээр.			
23	Тараа – амыдыралдын, найыралдын, демиселдин унер достеринин бир кол чылдагааныны деп бодалды тоожуда илереткени. Чогаалдын кол овор-хевирлери.. Чогаалдын дылынын онзагайы.	1	1. Айтырыгларга харыылаар арын 52, 59 2.Кроссворд тургузар			
24	Неверов А. С. «Аыштыг-чемнигТашкент хоорай»(6-гы класстан уланчызы)	1	Сайгарылгалыг номчулга			
25	А.Үержаа «Ажыл»	1	Аяанныг номчуур			
26	ЧСК «Куш-ажыл кижини каастаар»	1	Арын 60, №10,11 бижимел-биле кылыр			
27	Кудажы К-Э. К. «Кымыскаяктар»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
3-ку кезээ. Кижн чурттуг, куш уялыг						
28	Виктор Шогжапович Кок-оол В.Ш.Кок-оолдун чогаадыкчы намдары «Самбажык»- драматургтун тоогучу ёзу-биле угаап бодаашкыннарынын ханылаанын илереткен драма.	1	1.Чогаалчы дугайында немелде материал чыыр. 2.2-ги көжегеге план тургузар			
29	«Самбажыктын» бирги кожегеде 19 вектин тончузунде тыва улустун амыдыралынга чоптуг чорук дээш демиселинин куштелгени, оон баштынчыларынын феодалдыг эрге-чагырганы тудуп хоруп, эрээ-шаажы-биле кезедир деп оралдажып турганын, чоннун анаа удурланышкынын	1	1. Утказын чугаалап өөренир 2. 60 маадырларның тура-халыышкынының дугайында дыңнадыг			

	коргускени. 1-ги кожеге					
30	«Самбажыктын» ийиги кожегеде эрг-чагырга тутканнарнын тамчыктыг амыдыралын чоннун уё-човуурунга оларнын пат-ла чанчыгып калганын коргускени. 2-ги кожеге	1	1.Дыл-домаан чедир сайгарар 2.Историзмнерни бөлүктээр.			
31	«Самбажыктын» ушку кожегезинде Алдан-маадырларнын турлаанда хун бурунун амыдыралы. Удурланышкак талаларнын аразында демимселдин соолгу шийтпирлиг чадазынче шилчээни. Самбажыктын планы. Тыва феодалдарнын шериглеринин Кара-Дагга чедип келгени. 3-ку кожеге	1	1. План тургузар 2. Айтырыгларга харыылаар			
32	Алдан-мааадырларнын аштырганы Чаагай кызыл хаяанын чырыткыланып келгеш, оже бээринин утказы «Самбажыктын» амгы уеде ужур-дузазы.	1	«Самбажык» деп шииниң база «Алдан-дургун» деп кинонун чоок, ылгалдыг талаларын эскерип, ушта бижиир.			
33	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа»	1	Аянныг рольдап номчуур			
34	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа»	1	Арын 134			
35	Сарыг-оол С.А. «Чечен биле Белекмаа» Чогаал теориязы. Ши дугайында билиг	1	Арын 143, 153			
36	Шиллер Ф. И. «Кара сагыш болгаш ынакшыл»	1	Сайгарылгалыг номчуур			
37	А. Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннун чагыы»	1	Арын 161			
38	А. Үержаа «Үш чүс харлыг кырган кускуннун чагыы»	1	Айтырыгларга харыылаар			
39	Өлчей-оол М. К. «Төлевир»	1	Сайгарып номчуур			
40	Өлчей-оол М. К. «Төлевир»	1	Сайгарып номчуур			
41	М. Б. Ховалыг «Ыдыктаан тук»	1	Арын 173			
42	Чогаалдың уран-чечени, дылы	1	Арын 182			
43	Чогаал теориязы. Барымдаалыг чогаалдар	1	Конспект кылыр			
4-ку кезээ. «Авай, авай, авайымны...»						
44	Дикий Церинг «Мээң оглум Далай-лама»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
45	Сарыг-оол С.А.	1	Доктаадыр			

	«Херээжен»				
46	Сарыг-оол С. А. «Авамның ынак оглу»	1	Арын 185, айт-га харыылаар		
47	Пушкин А.С. «Тураскаал»	1	Сайгарылгалыг номчуур		
48	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу»(тоожудан үзүндү)	1	Арын 189, арын 196		
49	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу»(тоожудан үзүндү)	1	Арын 203 кыска чогаадыг бижиир		
50	Танова Е.Т. «Иениң салым-хуузу»(тоожудан үзүндү)	1	Арын 207		
51	Даржай А.А. «Авамга чечээм»Боодал сонет	1	Аяанныг номчуур		
52	ДуюнгарМ. М. «Авамның тону»	1	Арын 215		
53	М.М.Дуюнгар «Авамнын тону»	1	Арын 224		
54	ЧСК «Тыва хевим-чоргааралым» Төлевилел кылыр	1	Шулук чогаадыр азы чурук чуруур		
55	Намзырай З. А. «Авам мени манапорар»	1	Арын 225		
5-ки кезээ. Киж болуру чажындан					
56	Черлиг-оол Чашкымаевич Куулар Ч. Кууларнын чогаадыкчы ажил-ижи дугайында таныжылга. «Шораан» деп тоожунун тема, идеязы.	1	1.Арын 227-274 номчуур 2.Автор дугайында дыңнадыг кылыр		
57	«Шораанда» «Човаланнын кончуун але...», «Салымга канчаар чагыртырыл? Деп эгелерде ие болгаш ада кижинин кузелдери база улусчу эмнээшкин дугайында билиишкини коргускени.	1	Викторина айтырыглары тургузар		
58	«Шораан» деп тоожунун кол маадырынын амыдыралынга даайы Сандак ирейнин салдары. Караа козулбес оолдун ооредилгеге сундулуу. «Эртем чокта эртен-даа карангы» деп билиишкинин утказы.	1	1.Кол маадырларнын омур-хевирин бижиир 2.Кол маадырынын прототивинин дугайында материал тып алыр		
59	ЧСК Чогаадыг «Шораан деп тоожуда «Киж, оон салым чолу» деп теманы бир мозулеш кылдыр чогаалчынын коргускени».	1	Чедир бижиир		
60	Кок-оол Допуевич Чамыян К. Чамыяннын намдары, чогаадыкчы ажил-ижи. «Ханы дазыл» деп тоожуда амгы уеде ортумак школанын амыдыралында тыптып келген, нарын социал достуг айтырыгларны коптарып коргускени	1	1.Арын 275-280 номчуур. 2.Авторнуң дугайында немелде дыңнадыг кылыр.		

61	«Ханы дазылда» Пар-оол Эрендиктин салым-чолун шын орукче катап эгидеринге Алексей Агар-оолдун ажыглаан боттуг аргалары.	1	1.Кол маадырларның овор-хевирин бижиир. 2.Шевер Чудай-оолович биле Алексей Тооруквичиниң аажы-чаңын деңнеп таблица долдуар			
62	«Ханы дазылда» Агар-оолдун, Ортунайнын, Хурелдейнин, Пар-оолдун овор-хевирлеринин тускайлаан талалары..	1	1.Уран- чеченин сайгарар. 2.Пейзаж чурумалын тывар			
63	Тоожуда авторнун ажыглаан чечен аргалары	1	Уран-чеченин сайгарар			
64	Чугаа сайзырадылгазы. Чогаадыг: «Башкы кижинин чымыштыг ажыл-ижин» К. Чамыянын тоожузунда чуруп коргускени.	1	Чедир бижиир			
65	Ооржак Л. Х. «Өңнүг кижини»	1	Сайгарып номчуур			
66	Ховалыг А. Х-О. «Үш үнө»	1	Арын 301			
67	Гамзатов Р.Г. «Дыл»	1	Сайгарылгалыг номчулга			
68	Түңнел кичээл. СТМ (сагынгырлар, тывынгырлар маргылдаазы)	1	Чайгы онаалгалар			
Нийти		6 8				

АЖЫЛЧЫН ПРОГРАММАҒА ЭДИЛГЕ КЫЛГАНЫНЫҢ ЧЫЛДАГААНЫ

[illegible]